

MUHI MUHAREBESİ (11 NİSAN 1241)*

Lajos NÉGYESI
Gökhan DİLBAŞ**

Özet

11 Nisan 1241 tarihinde Macar ve Moğol orduları arasında cereyan eden Muhi Muharebesi Macar tarihinin olduğu kadar, Moğol tarihinin de önemli dönüm noktalarından birisidir. Avrupa’da Macar Krallığı günden güne güçlenirken, Asya’da da Moğol İmparatorluğu sınırlarını gitgide genişletmekte ve batıya doğru ilerlemenin yollarını aramaktadır. Batı yönünde ilerlemeye başlayan Moğol güçleri karşısına çıkan Kama Bulgarlarını, Rus, Kuman, Leh ve Germen kuvvetlerini birbiri ardına yendikten sonra Ortaçağda Avrupa’nın en güçlü ülkelerinden biri olan Macar Krallığı’nı da mağlup etmişler ve batı yönündeki ilerleyişlerini sürdürmüşlerdir.

Muhi Muharebesi’nin öncesinde yaşanan gelişmeler, muharebenin cereyan ediş tarzı ve muharebe sonrası vuku bulan olaylar günümüzde dahi tarihçiler arasında çeşitli vesilelerle tartışılmaktadır. Moğolların batıya doğru ilerleyişi ve Muhi Muharebesi’nden sonra gelişen olaylar uzun yıllar boyunca Macar ve Avrupa tarihini derinden etkilemiştir. Makale, Muhi Muharebesi’ni muharebenin yaşandığı mevkiinin arazi şartlarından muharebeden önceki gece yaşanan olaylara; Muhi Muharebesi’nin Kalka Nehri Muharebesi (31 Mayıs 1223) ile karşılaştırılmasından Moğolların başarıyla uyguladığı psikolojik savaş yönteminin incelenmesine kadar oldukça geniş bir perspektiften incelemekte ve çağdaş kaynakların sunduğu bilgilerin ışığında Muhi Muharebesi’ni yeni bakış açılarıyla ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Muhi Muharebesi, Moğol İmparatorluğu, Macar Krallığı, Batu Han, Kral Béla.*

* Lajos Négyesi, “A Muhi Csata, 1241.április.11”, *Hadtörténelmi közlemények*, 1997. (110. évf.) 2. sz., s. 296-310.

** Dr.

Battle of Mohi (11 APRİL 1241)

Abstract

The Battle of Muhi which took place on 11 April 1241 between the Mongolian and Hungarian armies is one of the milestones for Hungarian history as well as Mongolian History. While the Hungarian Kingdom in Europe was gaining strength daily, the Mongolian Empire in the Asia was expanding its borders and looking for ways to push towards West. After the Mongolian Army started to push towards West, they defeated the Kama Bulgarians, Russians, Cumans, Poles and Germans consecutively and then defeated the Hungarian Kingdom, one of the most powerful countries in Europe at that time and continued their push towards West.

What happened before the Battle of Muhi has been discussed among the historians until today with various views of how the battle happened and what happened after the battle. The aftermath of the Battle of Muhi and pushing of the Mongols towards West have been affected the Hungary and European history for a long time. The article evaluates the Battle of Muhi in a very broad perspective starting from the conditions of the field where the battle commenced to what happened one day before the battle; from the comparison of Battle of Muhi to Battle of Kalka River (31 May 1223), to the evaluation of the psychological warfare successfully applied by Mongolians and approaches the Battle of Muhi with new viewpoints in the light of the new information provided by modern sources.

Keywords: *Battle of Muhi, Mongolian Empire, Kingdom of Hungary, Batu Khan, King Béla.*

10 Nisan 1241'i 11'ine bağlayan gece karanlıktı. Hilal şeklindeki ay, ayın 10'unda güneşin batma zamanı olan 18.29'dan çok önce öğleden sonra saat 15.56'da batmıştı.

Bilgisayarda çalışan bir astronomi programının¹ yardımıyla dakikalar içinde elde edebildiğimiz bu birkaç bilgi, Muhi Muharebesi ile ilgilenen araştırmalar adına önemli yeni bir bakış açısı ortaya koymaktadır.

Askeri harekâtlar o zaman başladığından 11'inden önceki gece ne çeşit görüş şartlarının var olduğu muharebenin önemli problemlerinden birisidir. Gyula Pauler muharebe zamanında "ay ışıklı bir gecenin mümkün

¹ Astronomy Lab 1/1 astrometri yazılımı.

olabileceğine”² dikkat edilmesinin gerekli olduğunun önemini ortaya koymuştur. Ödön Olchváry bu noktada daha da ileri gider. Açık bir şekilde şunu belirtir: “gece aydınlıktı, çünkü karanlıkta savaşmak imkânsızdır ve üstelik birlikler bilinen bir arazide dahi yollarını kolayca kaybedebilirler. Irmağı geçmek için olduğu kadar köprü inşasında da gecenin aydınlık olmasına ihtiyaç vardı”³. Buna karşın daha geçen yüzyılın sonunda ihtiyaca binaen astronomi yıllıkları düzenlenmesine rağmen, sonuç itibarıyla ayın o zamanki durumunu belirleyebilen astronomi bilgisayarları hiçbir zaman başarılı olamadılar. Muharebe ile ilgilenen daha sonraki çalışmalar açık bir şekilde köprü üzerindeki ilk çarpışmanın – ve Tatar ordusunun Sajó’yu karşıya geçişinin – geceleyin gerçekleştiğini düşündüklerinden hep beraber bu durumun her ne olursa olsun askeri manevra konusunda olan üstünlüklerini ortaya koyduğuna dikkat çekmişlerdir. Árpád Markó, ona göre Macarların yenilgisinin doğrudan sebebi olan hafif süvarinin “özellikle geceleyin” başka bir yerden de (yani sadece köprüden değil) ırmağı karşıya geçmiş olabileceğinin görmezden geldiği noktasına kadar gider⁴. Bu görüşün uç noktasını István Ágoston’un çalışmasında görebiliriz, nitekim yazar şunu tespit eder: “hesaplara göre gecelerin tamamen karanlık olduğu zamanın yeni aydan önceki bir zaman dilimi olması mümkündür”⁵. Bütün bu bilgilerden böyle bir zamanda manevralar güçlükle fark edildiğinden karanlığın Tatarların gizli intikaline büyük oranda yardımcı olduğu sonucuna varılır. Eserin kaynakçasında sıralanan kaynaklar arasında görülen Olchváry’nin çalışmasının da yukarıdaki bu sonuca varması şaşırtıcıdır, bu şekilde yazarın daha önceden atıfta bulunulmuş geceye ilişkin not hakkında bilgi sahibi olduğu muhtemeldir.

Muharebe hakkında üç tane nispeten ayrıntılı tasvir bize kalmıştır.

Üstat Rogerius, Sıralmas Ének adlı eserinde Kral Béla’nın ordusunun bir köprüden geçerek ordugâh kurduğu Sajó’ya kadar Tatarların peşinden geldiğini yazar. Geceleyin göz kulak olmaları için köprü üzerine muhafızlar yerleştirilmiştir. Tatarlar ordudan uzak olmayan bir nehir geçidi bulmuşlar, bir gece zarfında hepsi oradan karşıya geçmiş ve şafakta Kralın bütün ordugâhını çevirerek oklarını dolu yağmuru gibi ordunun üzerine atmaya başlamışlardır⁶.

² *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története. Budapest, 1899. s. 161.

³ *Olchváry Ödön*: A muhi csata. *Századok*, 1902. s. 518.

⁴ *Markó Árpád*: Magyarország hadtörténete. Budapest, 1943. s. 30.

⁵ *Ágoston István*: Muhi csata, 1241. Budapest, 1991. s. 42.

⁶ Rogerius mester sıralmas éneke. A tatárjárás emlékezete. Budapest, 1981. (ilerleyen bölümlerde: TE) s. 129-130.

Split’li Tamás gece ile çok daha ayrıntılı bir şekilde ilgilenir⁷. İlk önce Tatarların saldırısının geceleyin beklenebileceği şeklinde Kralın dikkatini çeken bir Ruten firari Macar ordugâhına gelmiştir. Prens Kálmán ve Piskopos Ugrin silahlı adamlarını toplayarak köprüye doğru hareket etmişler; gece yarısı civarında oraya varmışlardır. Vakit kaybetmeden üzerlerine hücum ettikleri Tatarların büyük bir birliği karşıya geçmişti. Düşmanın çoğunu öldürdükleri veya köprüye doğru sıkıştırarak ırmakta boğdukları hızlı bir hücumla parlak bir zafer elde etmişlerdi. Zaferden sonra köprüde bir garnizon bırakmışlar ve ordugâha geri dönmüşlerdir. Tatarlar, köprübaşına garnizona iri taşlar atan yedi adet savaş makinesi yerleştirmiş, aynı zamanda okçular da sürekli olarak onları taciz etmiştir. Sonunda nöbet yerini terk etmek ve ordugâha geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bundan sonra Tatarların bir kısmı köprüden karşıya geçmiş, diğerleri ırmağın geçiş yerinden karşıya ulaşmıştır, şafakta ırmağın sağ kıyısında ydılar⁸.

Sübötöy’in biyografi yazarına göre Macar ordusunu Sajó’ya çekmek Sübötöy’in fikriydi. Sübötöy gizli bir şekilde karşıya geçerek düşmanı arkadan çevirebilse diye ırmağın daha derin olan aşağı kısmında bir köprü inşa etme niyetindeyken, prensler (Batu ve Şeyban) suyun sığ olduğu ırmağın üst kısmından ve bir köprü bulunan orta kısmından rahatça karşıya geçebilmişlerdi. Batu köprü üzerinde savaşmış, lakin Macarlar ordusunu geri püskürtmüşlerdi. Zırhlı süvarileri arasından aralarından reislerden biri olan Bakatu’nun da bulunduğu otuz kişi kaybetmişti. Sübötöy ırmaktan karşıya geç intikal edebilmiş, Batu bunu daha sonradan bir kurultayda onun yüzüne de söylemişti. Sübötöy kendisini şöyle savunmuştu: Batu, yalnızca ırmağın üst kısmında suyun sığ olduğunu ve bir köprü de olduğunu biliyordu. Karşıya geçti ve savaşa girdi, lakin o, ırmağın aşağı kısmındaki köprü inşaatının henüz tamamlanmadığını bilmiyordu⁹.

⁷ Olayı adamakıllı incelediğinden Rogerius’unkinden daha kabul edilebilir gördüğüm için eserimde ilk önce Split’li Tamás tarafından yazılmış bilgileri kullanmaktayım. Böylece kaynakların vardığı sonuçla bağlantılı halde László Veszprémy’in muharebenin yeniden canlandırılması açısından Split’li Tamás’ın tasvirinin en kesin kaynak olduğu görüşüyle hemfikirim (*Veszprémy László: Újabb szempontok a tatárjárás történetéhez*. In: *Iskolakultúra*, 1994. 15-16. szám, s. 28).

⁸ *Spalatói Tamás: A saloni és spalatói főpapok története*. TE s. 175-176.

⁹ A Jüan dinasztia története. 120. parşömen tomarı. (Sübötöy’in biyografisinden detay) TE s. 83.

Geceleyin vuku bulan olayların yeniden canlandırılması için kaynakların anlattıklarını ayrıntılı bir şekilde incelemek, bununla beraber buna başlamadan önce bir soruya açıklık kazandırmak gerekmektedir:

Muharebe niçin Muhi’de oldu?

Genel olarak kabul edilen görüş, Tatarların¹⁰ Macar ordusunu Sübötöy tarafından düşünülmüş plana göre zafer kazandıkları yere bilinçli bir şekilde çektikleridir. Bu şekilde daha sonraki olayların bilgisiyle aslında bu açıklama kabul edilebilir, bununla beraber muharebe öncesindeki bütün olayların hep beraber bu derece şüpheye yer bırakmayan şekilde gerçekleşmiş olması mümkün değildi. Peşte’ye kadar Tatar ordusunun yalnızca öncü birliklerin ilerlediği tezini kabul edebiliriz. Rus Kapısı’nı 12 Mart’ta geçtikten sonra 15 Mart’ta Peşte civarında akın yaptıklarından bunu aslında olayların kronolojik akışı kanıtlamaktadır, bu halde Strakosch-Grassmann’ın hesaplarına göre günde 73 kilometre yol almaları gerekiyordu¹¹. Ana kuvvetlerle çok sayıda köle (hasar) ve sığır katarı bunu gerçekleştirmek için harekete geçse de, bunu yalnızca seçilmiş atlar kullanan, hafif teçhizata sahip bir birlik yerine getirebilirdi.

Öncü birlikler Kralın ordusu bütünüyle harekete geçinceye kadar çevrede yağma ve keşif yapmış, sonra bir araya gelmişler ve savaş düzeni halinde kalarak ilerlemekte olan Macarları takip etmişlerdir. Kralın ordusunun harekete geçtiği haber alındığı zaman, Tatarların ordusu Peşte’den sadece yarım günlük yürüme mesafesindedir. Buna karşın muharebenin vuku bulunduğu yer olan Sajó’ya kadar en az yedi gün ilerlemeleri gerekiyordu¹².

Kâh orada, kâh burada ortaya çıkan küçük Tatar birliklerinden dolayı sürekli savaşa hazır bir halde, yedi gün boyunca yorucu, günde 20-25 kilometrelik bir yürüyüş; bu şekilde bir düşman saldırısı her an beklenebilirdi. Geceleri de aynı şekilde uyanık bir halde bekleyerek geçiriyorlardı. Yedi gün

¹⁰ Kaynaklarda da bunu kullandıklarından daha kesin olan Moğollar yerine bilinçli bir şekilde Tatarlar adlandırmasını kullanmaktayım. Onları zikrettiğimden iki farklı adlandırma kullanma şansı görmüyorum.

¹¹ *Gustav Strakosch-Grassmann*: Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242. Innsbruck, 1893. s. 69.

¹² Muharebe ile ilgili çalışmalar arasında sadece László Veszprémy’in belgesinde sayıların dönüştürülmesi işlemi ile karşılaştım. O, günde 12-17 kilometrelik bir yürüyüş performansı hesap etmektedir. Yürüyüşün yorucu olduğunu kaynaklar da ortaya koyduğundan bana göre bundan daha fazla bir değer hesap edebiliriz (*Veszprémy*: age. s. 32).

zarfında aşağı yukarı 160 kilometre yol kat ettikten sonra ordunun yorulmuş ve uygun bir yerde ordugâh kurmuş olması şaşırtıcı değildir. Öte yandan bu duraklama işeden dolayı da gerçekleşmiştir. Ordunun bir buçuk günlük bir yürüyüşten sonra savaşa gireceği düşüncesi içinde hareket ettiğini yeniden belirtmem gerekir. Bu şekilde teçhizatın, en başta yiyecek ve gıda maddelerinin miktarının da buna göre hesaplanmış olması mümkündür. Müteakiben ordunun işesini – uzun süre bir boyunca – karşılamak gerektiğinden takibin uzaması Béla'yı ciddi bir karar almakla karşı karşıya bırakabilirdi. Yürüyüşün gıda maddelerinin otlaklardan sağlanmadığı, ordunun işesinin de Tatarlar tarafından yağmalanmış yörede büyük bir ihtimalle bulunmadığı Nisan başında başlamış olması gerektiğini unutmamalıyım. İlave olarak organize edilmiş bir tedarik durumundan, yani çok sayıdaki at arabalarının varlığı yüzünden de Muhi'de at arabalarından meydana gelmiş bir ordugâh kurulduğu düşünülebilir, fakat yeni bir işe getiren bir at arabası kervanının beklenmesi niyetinin Sajó'da olan durma olayında da rol oynamış olması göz ardı edilemez. Elbette yorgunluk ve – işenin sağlanma güçlüklerinin ötesinde – arazinin durumu da durma olayına sebep olmuş olabilirdi, zira Peşte'den gelen yol burada kuzeye ve kuzeydoğuya ayrılır.

Takviye edilmiş bir ordugâh beklenmeyen bir saldırı karşısında yeterli bir güvenlik anlamına geliyordu, üstelik her gece bin nöbetçi de koyuyorlardı. Rogerius, köprüye de nöbetçi yerleştirdiklerini yazar, bu, muhtemelen ordugâha yakın olan Hejö köprüsü ile bağlantılıdır.

Ordugâh kurulması olayların dönüm noktasıydı. O zamana kadar bütün üstünlük Batu'nun elindeydi, zira akınlar Macarları belirli bir yöne doğru çekmişti. Sajó'nun civarında, belki de karşıya geçiş esnasında – Sübötay'ın Tatar ordusunun başkomutanı olduğu Kalka Nehri Muharebesi'ne benzer şekilde – hücum etmeyi düşünebilirlerdi. Ancak ordugâhın kurulması bu planı bozmuştu. Saldırıya geçebilmek için alt edilmesi ciddi bir endişe uyandıran bir ırmağı karşıya geçmek, düşmanın içinde bulunduğu, ordugâh kurduğu, onu sağlam bir şekilde takviye ettiği bir yere saldırmak acaba nasıl bir tuzaktır? Béla'nın ordusunu gerçekten Muhi'de durdurmak istemiş olsaydı köprüyü yıkması yeterli olacaktı. Macarların ordugâh kurmasıyla Batu'nun elindeki üstünlük yok oldu, ilk planını değiştirmek zorunda kaldı.

Kralın ordusu bütün bu olanlar hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Keşif yapmadıklarından bir haftadan daha fazladır aramakta oldukları Tatar ana

ordularının birkaç kilometre ötede Sajó'nun öte yakasında ordugâh kurduklarını tahmin dahi etmiyorlardı.

Zaman zaman Sajó'nun öte yakasında küçük Tatar birliklerinin ortaya çıktığını görüyorlardı, yine de bu, günlerce süren kovalamadan sonra onlar için artık yeni bir oluşum değildi, bu yüzden Sajó köprüsünü korumak için bir çaba sarf etmediler. Bu tabii ki şunun farkında olmadıkları anlama gelmiyordu: Büyük sayıdaki bir Tatar ordusu ülkenin kuzey bölgesindedir, ancak uzun bir kovalamadan sonra savaşın vuku bulacağı konusunda giderek daha çok kuşkulandıklarına dair daha fazla atıfta bulunmaya başlamışlardı. Ciddi bir Tatar saldırısından söz edilemeyeceği gibi, sadece ülkenin doğu bölgelerinde sık sık ortaya çıkan bir Kuman yağmacı grubundan söz edilebileceği şeklinde bir kanaat giderek daha sık seslendirilir olmuştu (“Macaristan’da bu çeşit bir olay ne zaman olursa olsun kulaktan dolma bilgilerden öğrenilirdi. Nitekim Kumanlar, Macarlar toplanmadan önce aniden baskın yaparlar ve ülkenin bir kısmını mahvederler, sonra da hızla geri çekilirlerdi”)¹³. Tehlikenin büyüklüğünün bu şekilde tahmin edilmesi esaslı bir şekilde değişime uğramış hafif süvari stratejisinin bir sonucudur, yani kaçan, savaş düzeni halinde olan düşman, kovalayanın gözünde korkusundan giderek daha çok kayba uğrar. Macera seferi yapan Macarlar da Brenta Muharebesi öncesi bu kavramı başarıyla uygulamışlardı ve Kalka Nehri Muharebesini de Tatarların günlerce geri çekilişi geciktirmişti.

Firari bir esir Ruten’in uyarısı

Split’li Tamás’a göre Tatar ordusunun önünde kırk bin baltacı ileri hareketi temin etmek için yürüyordu (“Onların ordunun önünde ilerleyerek ormanları kesen, yolları düzleştiren ve her çeşit engeli ortadan kaldıran kırk bin baltacıları vardı”)¹⁴. Sayı, muhtemelen aşırı derecede fazlaydı, fakat ele geçirdikleri bölgelerden kendileriyle beraber işçiler sürüklediklerini başka kaynaklar da teyit etmektedir¹⁵. Muhtemelen Ruten firarının de bu şekilde bir “köle” olması mümkündür¹⁶. Batu’nun saldırıyı ne zamana planladığını bilmeyebilirdi, fakat

¹³ *Rogierius*: age. TE s. 129.

¹⁴ *Spalatói Tamás*: age. TE s. 174.

¹⁵ “Hasar” ismini kullanan köle işçiler üzerine olan sorunla ayrıntılı bir şekilde Ödön Schutz uğraşmaktadır. *Schutz Ödön*: A mongol hódítás néhány problémájához. *Századok*, 1959. s. 220.

¹⁶ Tatarlar fethedilmiş bölgelerin ahalisini sadece iş yapmaları için sürüklemezler, aynı zamanda erkekleri de orduya alırlardı. Genellikle Tatar birliklerinin önünde hemen hemen martaloz

somut belirtilerden bir sonraki hareketi tahmin edebilirdi. Tatarların ana kuvveti büyük bir ihtimalle köprüden karşıya geçmek istiyordu. Bu, ordunun başkomutanı olan Prens Batu'nun orada savaşıacağına dair bir referans olmuştur. Karşıya geçiş hazırlığı sırasında yolu ıslah etmek ve köprüyü güçlendirmek şeklindeki teknik işleri kölelere yaptırıyorlardı. Köprübaşında yaşanan daha sonraki olaylar esnasında yedi adet savaş makinesi de tesadüfen ortaya çıkmamıştı, eğer onları Macar ordugâhına karşı kullanmak isteselerdi, o zaman yüz kilodan daha ağır olan dev makineleri köprüden karşıya nakletmek mümkün olabilirdi. Nehir geçidi buna uygun değildir.

Ruten köle bütün bunları yaşayarak saldırının geceleyin başlayacağı sonucuna ulaşmış olabilir. Tutsaklıktan güneş battıktan sonra firar edebilmiştir, nitekim geceleyin yaşanacak olan önemli olay bunu muhtemel kılmaktadır.

Köprüyü geçen Tatarlara karşı Prens Kálmán'ın ve Piskopos Ugrin'in zaferi

Ruten firarının uyarısı hemen hemen yedi günlük başarısız bir kovalamanın ardından Tatarların durumu hakkında nihai bir somut bilgiydi. Babenberg'li Frigyes'in maceraperest hareketi Peşte ordugâhında ordunun bir kısmının savaş arzusunu harekete geçirmişti¹⁷. Tatarların askerleriyle onu bir bataklığa çektikleri zaman aldığı utandırıcı yenilgiden dolayı Piskopos Ugrin'in de kişisel intikam alma isteği harekete geçmişti.

Haber, Kálmán'ın ve Ugrin'in vakit geçirmeden silahlı adamlarını toplayacak ve köprüye doğru yola çıkacak kadar gerçek görünüyordu. Split'li Tamás'a göre gece yarısı orada olduklarından bütün bunları geceleyin yapmışlardı. Söylediğimiz gibi güneş 18.29'da batmıştı ve aşağı yukarı 19.30'a kadar havanın biraz aydınlık, alacakaranlık olduğunu dikkate alabiliriz, karanlıkta hareket etmelerinin zor olmadığını anlayabiliriz, zira aydınlıkta harekete geçerek oraya gece yarısında varmaları ordugâhın köprüden o kadar da uzak olmadığı anlamına geliyordu.

olarak savaşlırdı. Kölelerden oluşturulmuş on kişinin başında bir ihaneti önlemek için Tatarlar bulunurdu (Jelentés *Julianus* második útjáról. TE s. 105). Bu şekilde oluşmuş bir yapıdan, işçiler arasından kaçmak çok zor olabilirdi. Bunun için Ruten bir köle işçi olduğunu daha muhtemel görüyorum.

¹⁷ Babenberg'li Frigyes, Kralın çağrısı üzerine Peşte'ye gelmişti, ancak kendisiyle az sayıda birlik getirmişti. Kral, kendi silahlı adamlarına Tatarlara karşı hücum izin vermemiş, bununla beraber Frigyes az sayıdaki adamıyla bir Tatar birliğinin peşine düşmüştü. Bir Tatarı öldürmüş, diğerlerini ise esir etmişti. "Bunun üzerine Macarlar bir fırsatını bularak hep birden Kralı yermeye ve Prensi övmeye başlamışlardı." *Rogierius*: age. TE s. 125.

Köprü ve ordugâh yerinin problemini daha geniş bir şekilde açıklama isteğinden dolayı olayların incelemesini burada kısaca iki görüşe ayırmam gerekiyor. Split’li Tamás ırmağın iki yakasını birbirine bağlayan köprünün Macarların ordugâhından çok uzak olmadığını yazar. Eğer köprüyü veya ordugâhın yerini bilirsek bu iyi bir dayanak noktası olabilir.

Bu sorunun çözümü bağlamında Macar Tarih Derneği’nin Savaş Tarihi Komisyonu 1878 Ağustos’unda köprünün yerini tespit etmek için bir arazi araştırması yapmayı denedi. Hareket noktalarının temeli, kanaatine göre köprünün yerinin nehir kıyısındaki en dar bataklık arazi orada olduğundan arazi şartlarını da dikkate alarak Poga (bugünkü Muhi) ve Köröm arasında olduğunu varsayan Macar binbaşı István Kápolnai’nin fikriydi. Komisyon, araziye değerlendirerek bahsedilen yerde nehrin kenarındaki bataklık arazinin geniş olduğunu gördüğünden Kápolnai’nin varsayımını uygun bulmadı. Köprünün Ónod ve Sajóhídvég arasında uzanması fikri daha galip geldi¹⁸. Ónod’taki kalenin yeri ve Sajóhídvég’in adı bunu kanıtlayabilir. Buna karşın muharebe ile ilgili çalışmalarda her iki görüşe de geri dönüş vardır, hatta Strakosch-Grassmann bundan başka bir varyasyon yayınlamıştır. Ona göre uzak-yakın en uygun yer olduğundan köprüyü Sajópetri’ye yerleştirir¹⁹. Sorunu István Ágoston da incelemiş, kanaatine göre orada bulunan çakıl taşı madenin yatağında görülebilen payanda kalıntıları bir zamanlar herhangi bir köprünün varlığını koşulsuz bir şekilde kanıtlayabilir²⁰. Arazide yaptığım incelemelerimin temelinde bu bakış açısıyla hem fikir olmam gerekmektedir. Payanda izleri önemli oranda köprü ile ilintilidir. İki payanda grubu birbirinden aşağı yukarı 200 metre mesafe ile durmaktadır. Sajó muhtemelen bu kadar geniş değildi, dikkate değer bir şekilde uzunluğa ihtiyacı olan daha ziyade bataklık olan nehir kenarıdır.

Ónod’taki kalenin mevkii, Sajóhídvég’in adına ve sürülü halde takip edilen posta yolunun Muhi pazar ilinin kalıntılarında Ónod’a doğru yönelmesine²¹, her biri Ónod’taki geçiş yerine *de* atıfta bulunmasına rağmen kalıntılar Kápolna tezini kanıtlar görünmektedir. Oradan 2,5 kilometre ötedeki

¹⁸ *Thallóczy Lajos: A Magyar Történelmi Társulat Hadtörténelmi Bizottságának jelentése. Századok, 1878. (12. mell.).*

¹⁹ *Gustav Strakosch-Grassmann: age. s. 78.*

²⁰ *Ágoston István: age. s. 25.*

²¹ *Éri István – Bálint Alajos: Muhi elpusztult középkori falu tárgyi emlékei. Budapest, 1959. s. 4.*

Köröm'de eş zamanlı olarak bir başka köprünün de var olmuş olması muhtemel değildir²².

Buna rağmen karşı görüş de çelişkilidir. Muhi ve Köröm arasındaki köprü her türlü ihtimale göre daha eskidir; Ónod-Sajóhídvég arasındaki geçiş yerinin önemi Czudar ailesi zamanında, XIV. yüzyıldan itibaren artmış, kale ise ancak XV. yüzyılın başında tamamlanmıştır²³. Bu şekilde Köröm'deki köprünün izleri daha önceki bir zamandan neşet ettiğini her şekilde kanıtlar. Muhi pazar ili, 1995 Nisanında gün ışığına çıkarılması, sonra da payandaların dendrokronolojik (Ağaç zamanbilimi, çn.) incelemesi²⁴ vesilesiyle gündeme gelir, böylece köprü kalıntısının zamanı güvenilir bir şekilde tespit edilir. Bundan başka yukarıdaki düşünce silsilesinin temelinde, deyim yerindeyse dışarıda bırakılmış Kapolna ile bağlantılı olan varyasyonu kabul edilebilir görüyorum, o halde muharebede anahtar rol oynayan köprü Poga (bugünkü Muhi) ve Köröm arasında yer alıyordu. Köprü kalıntılarının yeri belirli bir yerde hep birlikte bir sınır oluşturduğundan bu şekilde Sajó'nun varsayıldığı üzere birçok kez yatak değiştirdiği düşüncesine de sebep olmaz. Payanda izleri vasıtasıyla öngörülebilir köprü genişliğinin önemli bir kısmının bataklık nehir kenarı olarak varsayıldığını tekrar tekrar vurgulamam gerekir. Köprü kalıntıları vasıtasıyla belirlenmiş olan karşıya geçiş yönünde Muhi ve Köröm üzerindeki dik arazi, öte yandan aslında geniş bataklık nehir kenarına uzandığından Kapolna varsayımının yörede yaptığım incelemelerimde doğru olduğunu göstermektedir.

²² Ilona Bolla çalışmasında yaptırmanın köprü paralarından borcunu karşıladığı köprülerin varlığının ve korunmasının düzenli şekilde önemli maliyetler gerektirdiğini vurgular. Bununla beraber köprü işletmesi kâr getiren bir para kaynağıydı da. Bu şekilde bağışlanmış bir arazide ancak hükümdar tarafından izin verilmiş yerde bir nehir geçidi veya karşıya geçiş yeri işletilebilirdi (*Bolla Ilona: A középkori magyarországi hidak történetéhez*. In. Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Budapest, 1980. s. 34). Posta yolunun kuzeydoğuya yönelen ayrımı bir zamanlar Muhi pazar ili arazisinde bulunan eskiden neredeyse dosdoğru Köröm köprü geçidine doğru giden yolun Ónod'taki yeni köprüye ayrılmasını işaret eder.

²³ Borsod Vármegye. Vármegyei szociográfiák. Budapest, 1939. s. 108.

²⁴ Kalıntılarla ilgili birçok buluntu günışığına çıkmasına rağmen kereste incelemesi bu zamana kadar (1997 yazı) yapılmamıştı. Köprünün göçler zamanındaki kökeni de gündeme geldi, lâkin ellili yıllarda yerel ahali, çakıl taşı madeninin etrafına elektrik direkleri dikildiğinden bunun kalıntılarının görüldüğünü iddia etmişti. *András Grinaeus*'un kişisel yayını. Dendrokronolojik inceleme sırasında kerestenin yaşının tespiti amacıyla belirlenmiş olan çağa ait örneklerin yaş halkası incelenen materyale benzerlik gösterir.

Split’li Tamás ordugâhın yeri hakkında köprüden uzak olmadığını yazar, aynı zamanda Batu’nun bir tepenin üzerinden Macarların ordugâhını gözden geçirdiğinden de bahseder²⁵. Bu son iddia Macar ordugâhının eski Muhi civarında yer aldığı şeklindeki genel kabul gören tezle hem fikir değildir. Nitekim çevrede bahsedilen araziye tetkik edebilecek şekilde bir tepe yoktur. István Ágoston birçok yükselti sıralamasına²⁶ rağmen olay yeri tecrübelerimin temelinde onların hiçbirisinin bir ordugâhın gözden geçirilmesine uygun olduğunu belirtemem. Tepecikler ortalama yer seviyesinden ortalama olarak ancak 3-4 metre yüksektir. Bu, pratikte bir insanın nehir kenarındaki ağaçların üzerinden karşıyı görebilmesi, en az bir buçuk kilometrelik ordugâhı gözlemleyebilmesi için yeterli değildir.

Bana göre eğer böyle bir olay vuku bulmuşsa, o zaman Nyékládháza’dan batıya uzanan, kuzey-güney yönlü tepe silsilesi üzerinde gerçekleşmiştir, Macar ordugâhı ise Hejö’nün sol kıyısında Nyékládháza’dan güneye doğru kurulmuştu. Yükseltiden meydana gelen 2-3 kilometrelik mesafe gözlemi uygun hale getirir, buna rağmen József Breit’in görüşünü, yani pratik kazanmış bir gözün 5000 veya 10 000 adımlık uzaklıktan da yeteri kadar görebileceğini²⁷ kabul edemem.

Bu kısa atıftan sonra yeniden Muhi gecesine geri dönelim! Prens Kálmán’ın ve Piskopos Ugrin’in birlikleri karanlıktan dolayı köprüye giden, aşağı yukarı yedi kilometrelik yolu yavaşça kat edebilmişlerdi. Geniş yol iyice çığnemiş olsaydı, bir gece yürüyüşü gerçekleştirmeleri mümkün olmayacaktı. Köprüye gelince Tatarları gördüler. Bu, karanlıkta mümkün değildir, ancak Tatarlar kendilerini ortaya çıkarmışlardı. Karşıya geçmiş öncü birlikler köprübaşında ordugâh kurmuşlar ve muhtemelen ateşler yakmışlardı: Nisanda gece ayazları sıktır ve öte yandan geceler soğuktur.

Öncü birlik karanlıkta Macarların saldırısını hesaba katmamıştı, fakat Tatarların da geceleyin saldırmak istememesi önemli bir kayıttır. Nitekim karanlık onları en önemli silahlarının – ok – kullanımından mahrum ediyordu. Hafif süvari okçu savaş tarzının bu zayıf noktasını Bilge Leo da fark etmiş, bu yüzden Türklere geceleyin aniden saldırılması ve adam adama mücadelede alt

²⁵ Ordugâhın bir tepenin üzerinden gözden geçirilmesini Split’li Tamás’ın ve Alaaddin Atamelik Cüveyni’nin de aynı şekilde yazması ilginç bir tesadüftür (*Dzsuvajni: A világhódító története.* TE s. 63). Split’li bilgiyi muhtemelen Cüveyni’den aktarmıştır.

²⁶ *Ágoston István:* age. s. 23-24.

²⁷ *Doberdói Breit József:* A magyar hadtörténelme. Budapest, 1930. 5. k. 69. s. 93. dipnot.

etmenin gerekli olduğu önerisinde bulunmuştur²⁸. Taktika'nın tezini bu sebepten Prens Kálmán'ın başarısı dikkate değer bir şekilde kanıtlamıştır. Bu halde Tatarların köprüye geceleyin bir saldırı başlattıkları ve Macar ordugâhına da geceleyin saldırmak istedikleri varsayımı yersizdir. Macar ordugâhını şafağın sökmesiyle kuşatmaya başlayabilmeleri için karanlıkta karşıya geçmek ve ilerlemek istemeleri daha muhtemeldir. Bu varsayım Bilge Leo'nun taktiğini de destekler: Türkler, "savaş düzeni almaya geceleyin başlarlar"²⁹.

Macarlar ileri yürüyüşten gafil bir şekilde bekleyen Tatar öncü birliğine karşı hücumla geçmişlerdi. Karanlığın büyük avantaj sağladığı kısa mücadele Kálmán'a parlak bir zafer getirmişti. Karşıya geçmiş Tatarları öldürdüler veya ırmağa sürdüler. Zaferden sonra köprübaşında bir garnizon bıraktılar, sonra ordugâha geri döndüler ve dinlenmeye çekildiler. Kroniğe göre Kálmán ve Ugrin gecenin ilerleyen kısmını da tamamen hazır bir halde, silahlı bir şekilde geçirdiler. *Macar başkomutanlığının köprüde Tatar ana güçlerinin öncü birliğiyle bir çarpışma yaşandığından o esnada muhtemelen bilgisi dahi yoktu.* Aksi takdirde kesinlikle ordugâha dönmezler, en azından köprüyü yıkarlardı. Kálmán'ın ve Ugrin'in uyumaması Tatar hücumunun korkusundan çok kazanılmış olan başarının ve savaşın heyecanı yüzündendi.

Köprüye gece yarısı civarında varmaları, çarpışma, garnizon yerleştirilmesi ve yeniden karanlıkta yapılan geri dönüşün zamanını da hesaba katarak bir ihtimal şafak vakti üçe kadar ordugâha geri dönebilmiş olmaları da

²⁸ "Silahlı, adam adama mücadele onlara (yani Türklere) avantaj sağlamaz ve hücum edenlerin bir kısmının savaş düzeninde, diğer kısmının ise saklı halde kaldığı durumdaki gece saldırıları kesin başarılıdır." (*Bölcs Leó*. Taktika. In: *Moravesik Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1988. s. 21). Olchváry de sürpriz bir hücumun önemini belirtir. Bunu "Gecenin aydınlığı ancak yakın mesafeleri görmeye izin verir, görüşü kısıtlı, her nesne daha büyük görülür, her ses daha kuvvetli duyulur. Bunun içindir ki gece saldırısı savaşa hazır birlikleri dahi şaşırtır, hataya sürükler ve galip gelen sistematik bir şekilde daha gözü pek, korkutucu durur" diye yazar (*Olchváry Ödön*: age. s. 518). Bilge Leo eserinde okuların gecenin sunduğu fırsatı kaçırmadığını, yani ordugâhlarında dağılarak mevzilendiklerinden okuların geceleyin üzerlerine hücum ettikleri zaman Franklara karşı etkili oldukları gerçeğini de ilave eder (Bölcs Leó hadi taktikájának XVIII. fejezete. Közli: *Dr. Vári Rezső*. In: *A magyar honfoglalás kútfői*. Budapest, 1900. s. 50). Leo, dağılık düzen şeklinde yerleşmiş ordu üzerine yapılan hücumlar tasvir etse de Tatarların geceleyin Macar ordugâhına saldırmak istemeleri tezini muhtemelen bu görüş desteklemektedir, bu yüzden hücumla kalkmış düşmanı nispeten yakın mesafeden yapılan atışlarla etkisiz hale getiren, taarruz eden okuların ordugâha girmesi başarının şartıdır. Bu şartlar Muhi Muharebesi vakasında yerine getirilmemiştir, yani Macar ordugâhı sıkışık ve kapalıydı, karanlıktan dolayı okular hedef almadan dahi yakın mesafeye atış gerçekleştiremiyorlardı.

²⁹ Aynı yer. s. 19.

dikkate alınmalıdır. Geriye güneş doğana kadar iki saat kalmıştı, ancak geri döndükleri ve zaferi kutladıkları zaman ordugâhın büyük kısmının uyandığı kesindir³⁰. Tatarlara karşı ilk ciddi başarının bu olduğunu, aynı zamanda saldırının alışılmamış cüretkârlığının da hayrete değer olduğunu unutmayalım.

Sajó'yu karşıya geçmek için bütün ordunun köprüyü kullanması planı Kálmán'ın ve Ugrin'in saldırısının sonucunda alt üst olan Batu'nun düşüncesini yeniden gözden geçirmesi gerekti. Karşıya geçiş gece yarısı başlasaydı, o takdirde sabaha karşı üçe doğru – orijinal plana göre – iki ana ordu (20 000 kişi) karşıya geçmiş olacaktı. András Borosy tarafından hesaplanmış olan asker sayısını kabul ederse³¹ bütün Tatar ordusu aşağı yukarı bu kadardır. Batu'nun sonuna kadar ana kuvvetlerle köprüde kalmış olması da bunu desteklemektedir. Köprübaşının kaybindan sonra karşıya geçiş ihtimali kalmamıştır. Cepheden yapılan saldırılar karşısında bir köprüyü küçük birlikler de aynı şekilde savunabilir. *Karşı kıyıda bulunan Macar kuvvetlerinin ne kadar büyük olduğunu karanlıkta tespit etmek mümkün değildi.* Batu'nun bu yüzden ilk fikrini değiştirmesi gerekmişti.

Sajó'yu karşıya geçiş

Köprü garnizonunun geri çekilmesi neticesinde Şeyban'ı bir kuşatma müfrezesi ile kuzeyde bulunan nehir geçiş yerlerine göndermiş olsa da o andan itibaren ana kuvvetlerin karşıya geçişini artık köprü üzerinden gerçekleştirmek istiyordu. Aynı zamanda Sübötey'in Macar ordugâhına ve orduya arkadan saldırmak için hatırı sayılır kuvvetlerle Sajó'nun aşağı kısmından karşıya

³⁰ Macar ordusunun Tatarlarla çarpışması tartışmasında ana olarak iki görüş vardı. Birçok kişi Tatarları zaman zaman ülkenin doğu bölgelerine giren yağmacı bir Kuman birliği şeklinde tasavvur ediyordu. – Tatarlardan ulaşan haberlerin temelinde – tehlikenin büyüklüğünü hissedip tedirgin olanlar, 160 kilometrelik “kovalamadan” sonra ilk baştaki kanaati giderek daha çok paylaştılar. Bu şekilde düşünenler maalesef ordunun büyük bir kısmını oluşturuordu. Bu, tesadüfî bir şekilde gerçekleşmedi, düşmanın ortaya çıkmaması Tatar psikolojik savaş tarzının sağlam bir şekilde kanıtlanmış bir tuzağıydı. Aralarında Piskopos Ugrin'in de bulunduğu Kálmán'ın çevresinde toplanmış olan ordunun diğer kısmı ise savaşmak istiyordu. Onları Macar ordusunun “şahinleri” olarak görebiliriz. Geceleyin dahi köprüye hareket etme eğiliminde olmaları bir tesadüf değildir. Başarıları ordugâhta birçok kişiyi yüreklendirmiştir. Bir Tatarı öldürdüğü, bir başkasını ise esir ettiği zaman Peşte ahalisinin Babenberg'li Frigyes'i büyük bir coşkuyla kutladığını düşünelim! Buna göre Kálmán'ın başarısı gerçek bir kahramanlıktı. Kutlama sırasında Tapınak Şövalyeleri de onlarla birlikteydi, bu halde ilk ilerleyiş sırasında Kálmán'la beraber olmaları gibi şafakta verilen alarmda da beraber olmaları bir tesadüf değildir.

³¹ *Borosy András: Történetirók a tatárjárásról. Hadtörténelmi Közlemények, 1991. 1. sz. s. 16.*

geçmesi gerekiyordu. Karanlıkta karşıya geçiş yalnızca köprü üzerinden mümkün olduğundan bu ancak şafak söktükten sonra gerçekleşebilmişti.

Bir ırmağın alt edilmesi günümüzde dahi kolay bir iş değildir. Bu, hem hatırı sayılır nitelikte bir askeri mühendisliğin karşıya nakledilme düşüncesi anlamına gelir, hem de disiplin içinde, askeri yeteneği muhafaza ederek büyük miktarda zorluğu yenmeği de gerektirir. Batu, gece yarısındaki çarpışmayı takiben yeni bir karar almaya mecbur kalmıştı. Emirler vermesi erken bir zamanda, saat 01-02 arasında gerçekleşmiştir. Bu sırada hâlâ karanlık vardı, bu şekilde ileri yürüyüşü her iki kuşatma birliği de karanlıkta gerçekleştirmek zorunda kalmıştı. Karanlıkta bulunması mümkün olmasa da Şeyban muhtemelen nehrin geçiş yerini biliyordu. Şafağa kadar olsa olsa geçiş yerinin yakınına ulaşmışlar, saat dört civarında ise yolları artık yeteri kadar aydınlanmıştır. Bu şekilde güneş doğmadan çok önce karşıya geçmeye hazırıldılar.

Nehir geçidinde süvari 125 santimetrelilik su derinliğinde karşıya geçebilir, bu durum her vakada tekli kol halindedir. Suyun derinliğine bağlı olarak karşıya geçişin hızı rahvan gidişten (dakikada 100 metre) tırıs gidişe kadar (dakikada 250 metre) yayılabilir. 10 süvari için 30 metre hesap edilerek 1000 kişi teorik olarak 15-30 dakika içinde karşıya geçebilir³². Şeyban'ın birliğinin sayısı yaklaşık olarak bu kadar olabilirdi.

Sübötay'ın işi daha zordu. Sajó'nun aşağı kısmında karşıya geçiş için uygun olmayan arazi şartları vardı. Soru, ırmağı gerçekte hangi yöntemle bertaraf ettikleridir? Görüşlerden birine göre bir köprü inşa etmişler, diğerlerine göre sal yapmışlardır. Ben, Göckenjan Hangsgerd'in görüşüne katılarak daha çok köprüden yana oy kullanıyorum³³. Nakil aracı için (sal-huja) kütükleri birbirine bağlamak anlamına gelen mongol kelimesini kullanan Çin kaynağı yanlış anlamının kaynağı olmuştur³⁴. Bunun ne ile bağlantılı olduğunu sadece arazi şartlarının bilgisi dâhilinde açıklayabiliriz.

Sal, kullanılması için berrak bir su yüzeyi ve birbirine oldukça yakın nehir kıyısı gerektirir. Sajó'nun aşağı kısmında bu yoktur. Köröm'deki karşıya geçiş sırasında nehir kıyısındaki bataklık arazi dikkate değer bir şekilde

³² Hesaplamalar için Askeri Cep Sözlüğü'nün verilerini kullandım. *Zachár Sándor* vk. örgy: *Katonai zseblexikon*. Budapest, 1939. s. 117-118, 215, 224.

³³ *Hangsgerd Göckenjan*: *Der Westfeldzug aus mongolischer Sicht*. In: *Wahlstatt 1241*. Würzburg, 1991. s. 52.

³⁴ *A Jüan-dinasztia története*. TE s. 84, 3. dipnot.

genişler, öte yandan geniş olmayan ırmak yatağının yakınlaşması bataklık arazi yüzünden zor olabilirdi.

Tatar istilası sırasında köprü'nün az bulunurluğunu da hesaba katılır. Csaba Csorba insanların dar olan nehirlerde nehir geçiş yerinden, geniş olanlar da ise kayıklar üzerinde karşıya geçtiğini yazar³⁵. Bana göre, büyük bir ihtimalle geniş, nehir kenarındaki bataklık arazi yüzünden ırmaktan başka türlü karşıya geçmenin mümkün olmaması bir köprü'nün varlığının kesin bir işaretidir³⁶. Öte yandan bunu Rogerius da teyit eder (“nehir büyük ve bataklık olduğundan herhangi bir kimsenin köprü dışında karşıya geçmesi güvenilir değildir”)³⁷. Sübötey’in karşıya geçebilmesi için her ne olursa olsun bir şekilde bir acil durum köprüsü inşa ettirmesi gerekiyordu. Köprü iki kısımdan oluşabilirdi, bir kısım nehrin yatağını karşıya geçen bir acil durum köprüsünden, diğer kısım bataklık arazi boyunca bir toprak setten veya enine kalaslar dizilerek yapılmış bir yoldan. Yörede keresteyi işlemek ve hazırlamak gerektiğinden köprü'nün uzunluğu ancak 50-60 metre olabilirdi³⁸. Malzeme olay yerinde önceden hazırlanmışsa bir istihkâm askeri günde bir saat içinde aşağı yukarı 8-15 metrelik bir yaya köprüsü (basit bir yapıya sahip bir köprü) inşa edebilir. Geceleyin zamanı iki ile çarparak hesap etmek gerekir³⁹. Birçok insanın çalışması muhtemelen zamanı küçük oranlarda azaltır, lakin bir köprü inşaatında aynı anda doğrudan doğruya ancak 20-30 kişi çalışabilir. Nehir kenarındaki bataklık arazinin ıslah edilişi karanlıkta başlamış, köprü yapımı ise aydınlıkta gerçekleşmiştir. Hafif olan köprüde süvari ancak attan inerek, ikili halde karşıya geçebileceğinden, karşıya geçiş en fazla sabah saat 9 civarında başlayabilirdi. Sübötey’in gecikmeli olarak savaşa girdiğine şaşmamalı!

³⁵ *Csorba Csaba*: A muhi csata. Miskolc, 1991. s. 5.

³⁶ Sajó'nun nispeten büyük olan (6500 kilometrekare) havzasından dolayı ırmağın debisi geniş sınırlar arasında değişkenlik gösterir. Su baskını zamanında dakikada 520 santimetreküpe ulaşabilirken, kurak zamanlarda dakikada 4 santimetreküptür. 1940 yılının Mart ayındaki erime – o zaman yapılan su setlerine rağmen – büyük bir su baskınına sebep olmuştu. Taşkınım hemen hemen Hejö'ye kadar yayılan Sajó'nun sağ tarafındaki arazileri basması daha da önemlidir (*Siklósi Szabolcs*: A Sajó, Zagyva és a Tarna 1940 évi árvizei. Budapest, 1943. s. 3, 6). Macar ordusu ordugâh kurmak için uygun bir yer bulduğundan ve köprü de kullanılabilir olduğundan muharebe zamanında muhtemelen su baskını artık çekilmişti. Karşıya geçiş açısından geride kalmış durgun sular ve sırılsıklam olmuş nehir kenarındaki bataklık araziler problem yaratabilirdi.

³⁷ *Rogerius*: age. TE s. 129.

³⁸ Sajó Ónod 60-80 adımın üstünde, 100-150 adımlık genişliğin altındadır. *Olchváry*: age. s. 506.

³⁹ *Schmoll Endre* ny. örgy: Haditechnikai alapismeretek. Budapest, 1933. 3. k., s. 103.

Batu'nun emri üzerine şafağa kadar köprübaşına, o zaman artık görünür hale gelmiş olan Macar köprü garnizonuna taşlar atan yedi adet savaş makinesi⁴⁰ getirmişler ve okçular da ara vermeksizin onlara ok atmışlardır. Muharebe ile ilgilenen çalışmaların bir kısmı bu olayı gece yarısından sonraki saatlere koyar⁴¹, yani savaş makineleri ve okçular karanlıkta karşı kıyıda olan köprü garnizonuna atış yapmış olmalıydılar. Ne bir hedefi olduğundan, ne de atılan cephanenin vurduğunu görmek mümkün olmadığından bu son derece anlamsız olacaktı. En başta – bir taş ocağının yokluğunda – uzak mesafeden oraya mühimmatları nakletmek, sadece korkutucu olması adına savaş makinesinin alışılageldiği üzere yontulmuş taş gülleleri ve savaş oklarını atması oldukça takdire şayan bir girişimdi⁴².

Birliğiyle gelen Şeyban nöbet yerlerini bırakarak ordugâha kaçan köprü garnizonuna arkadan saldırdı. Bu şekilde saat 6 civarında köprü ana kuvvetlerin önünde açılmıştı.

⁴⁰ Ladomér Zichy hareket halindeki Tatar ordusunun savaş makinelerini kendisiyle naklettiği konusunda kuşku duyar (*Zichy Ladomér: A tatárjárás Magyarországon*. Budapest, 1934. s. 49). Savaş aletleri genellikle yörede hazırlandığından kısmen hakkı vardır. Estergon kuşatmasındaki otuz savaş makinesi o yörede hazırlanmıştır (*Rogierius: age*. TE s, 145). Her türlü donanımıyla harekete geçen Çağatay, Lori kentinin yağmalanması sırasında onların büyük bir çoğunluğunu kendileriyle naklettirmişti (*Kirakosz Gandzakeci: Az örmények története*. TE s, 77). Yörede bulunan uygun niteliğe sahip maddelerden ihtiyaç duyulan savaş makinelerini Tatar ordusuna katılan Çinli mühendisler ve ustalar yapıyorlardı. Evlerin ahşap yapısı genellikle iyi niteliğe sahip kereste temin ediyordu. Ne çeşit savaş makinesi kullandıkları, yani kıvrımlı mancınık mı veya karşı ağırlıklı trebuchet mi bilinmiyor. Söz konusu her iki aletin – Silah Tipleri Ansiklopedisi'nde yayınlanmış bilgiler temelinde – köprübaşında aşağı yukarı 200 metre öteye atış yapması gerekiyor olması da dikkate alınmalıdır. Savaş makinesinin 136 kilogramlık mühimmatla 274 metrelik atış uzaklığı ancak spekülatif bir değerdir (Fegyvertípusok enciklopédiája. Budapest, 1995. s. 160). Yeniden canlandırma denemelerinin sonucunu yayınlanan *Acta Archeologica*'ya göre en yüksek atış uzaklığına – 168 metre – 2000 kilogramlık karşı ağırlıkla ve 15 kilogramlık mühimmatla ulaşılır (*Peter Vemming Hansen – Nyobjing Falster: Experimental Reconstruction of a Medieval Trebuchet*. In. *Acta Archeologica*, 1993. s. 204). Trebuchet daha çok kuşatma silahına uygundur, Sajó köprüsünde muhtemelen kıvrımlı mancınıklar kullanılmıştır (Bu vesileyle savaş makineleriyle ilgili literatüre dikkatimi çeken ve kullanımına sunan okutmanım *László Veszprémy*'e teşekkürlerimi sunarım).

⁴¹ *Breit: age*. s. 83-84; *Magyarország hadtörténete*. Budapest, 1984. 1. k. muharebe ile ilgili bölüm, yazar: *Borossy András*, s. 43; *Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi*. Budapest, 1986. s. 123; *Zarnóczki Attila: A muhi csata. Venatus*, 1991. 2. szám, s. 14; *Ágoston: age*, s. 41; *Veszprémy: age*, s. 33; *Geoffrey Regan: Hadászati balfogások*, Budapest, 1993. s. 40.

⁴² Uygun taş malzemenin eksikliğinde zaman zaman – ağırlığının artmasından dolayı – suya batırılmış ağaç gövdeleri de cephane olarak kullanılıyordu. Cephanelerin ortalama olarak 50-75 kg. ağırlıkları vardı (*Kalervo Huuri: Zur Geschichte des mittelalterlichen Geschützwesens aus orientalischen Quellen*. Helsinki, 1941. s. 186).

Eğer yürüyerek ilerlerse 10 000 süvarinin karşıya geçişi, beşli kol halinde, 30 metrede 50 süvari hesaplayarak, tahminen 60 dakika sürer. Batu, orduyu ayırıp Sübötay'ı gönderdiği için köprüde kalan 10-12 000 kişi karşıya geçişi 8'e kadar tamamlayabilmişti.

Hesaplamalarda kabul edilen bir değer olduğundan⁴³ András Borosy tarafından hesaplanmış olan 20-25 000 kişilik asker sayısını kullandığıma dikkati çekmeyi gerekli görüyorum. Muharebe gününü, ayın 11'ini şüpheli hale getiren aslında daha büyük bir kuvvetin (60-100 000 kişi) karşıya geçmesi için daha çok zamana ihtiyaç olduğudur.

Köprü garnizonunun çekilişinden sonraki olaylar

Kaçan muhafızlar ordugâha gelerek büyük gürültü çıkardılar ve Ugrin'in ve Tapınak Şövalyeleri'nin üstadının Prens Kálmán'ın yönetimindeki birlikleriyle dışarı çıkıp sakin bir şekilde alışlagelen sabah faaliyetlerine devam ettiklerini görerek endişesiz bir halde uyuyanları uyandırmayı başardılar. Saldırı ciddiye alınmamış, geceki çarpışmaya benzer şekilde Kálmán'ın Tatarları yeniden dağıtacağını düşünmüşlerdi. Şeyban'ın birliği garnizonun geri çekilişinden sonra, ana kuvvetlerin karşıya geçişinin sağlanması adına onlu gruplara ayrılarak Macar ordugâhına yaklaşmış ve keşif yapmıştı (Tatarlar “çekirgeler gibi küçük sürüler halinde topraktan çıkıyorlardı”)⁴⁴. Prens Kálmán ilk başta akın yapan süvarilerle karşılaşmış, diğer taraftan zaman ilerledikçe geri çekilmedikleri gibi savaşa devam eden, sayıları gittikçe artan birliklerle karşı karşıya kalmıştır. Vuku bulan çarpışmalarda birçok askeri yaralanmış, bu yüzden ordugâha geri dönmüştür. Artık hatırı sayılır miktardaki kuvvetlerin saldırısı beklenebilir bir öngördür. Bu sırada ordunun silah kuşandığını hesap etmişti, böylece gecikmeden savaşa girilebilirdi. Buna karşın şok edici bir ilgisizlik yaşıyordu, Kral, hazırlık yapmak için bir emir dahi vermemişti. Bu sırada Ugrin'in açık bir şekilde Kralı da yediği tartışma bu yüzden heyecanlı bir arbedeye dönüşmüştü (“ihmalî için Kralı yüksek sesle eleştirmeye başladı, sonra *bu kadar büyük bir tehlike karşısında* ne hayatlarından endişe duymadıklarından, ne de *ülkenin kurtarılması için hazır olmadıklarından* Macaristan'ın her baronunu atalet içinde korkaklıkla suçladı”)⁴⁵. Nihayet bu

⁴³ Borosy: age. s. 16.

⁴⁴ Spalatói: age. TE s. 176.

⁴⁵ Spalatói: age. s. 176.

sırada silah kuşanmış birliklerle takviye edilmiş halde yeniden Tatarların karşına çıktı.

İkinci çarpışma eski Muhi köyünde gerçekleşmiş⁴⁶, ancak o zaman karşıya geçmiş olan toplu haldeki birliklerle karşı karşıya gelmişti. Bu esnada Sübötay karşıya geçişi tamamlayıp ordugâha saldırdığından, aynı zamanda savaşıların da gerisini tehdit ettiği için sert bir mücadeleden sonra en sonunda geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

Ordugâhta genel itibarıyla bir kargaşa hâkimdi. Birçok kişi bütün Tatar ordusunun saldırısının üzerlerine yığıldığının ancak o zaman farkına varmıştı. Eğer panik olmasaydı, yeterli bir savunma yapabilirlerdi, zira ordugâhi sağlam bir şekilde takviye etmişlerdi. Geceye kadar dayansalardı, belki de muvaffakiyetle kurtulabilirlerdi. Tatarlar tarafından birçok kez başarılı bir şekilde uygulanmış olan psikolojik savaş devam etti.

Kalka Nehri Muharebesi'ndeki benzer olay Muhi Muharebesi ile birçok kez paralellik gösterir. Tatarlar muharebenin ilk aşamasında sadece ırmağı karşıya geçmiş kuvvetleri parça parça dağıtmışlardı. Kiev Prensi Mistislav karşıya geçmediği gibi, kendisini ırmağın kıyısında, bir tepenin üzerinde güvenceye almıştı. Yenilgiye uğradığı ve fidye karşılığında serbestçe çekilme sözü veren Sübötay ile anlaştığı zaman üç gün boyunca dayanmıştı. Sonrasında ordugâhi teslim eden Kievlileri kılıçtan geçirdiler⁴⁷. Daha güçlü olan Macar ordusu da aynı şekilde karşı koymuştu, zira Tatarlar ordugâhin boyutundan dolayı içeride olanlara önemli ölçüde zarar verememişlerdi. Miklós Zrínyi'nin hesaplarına göre ordugâhta 142 süvarinin konuşlanması, 17 550 metrekare gerektiriyordu (225 x 78 m)⁴⁸. 20 000 kişi hesap ederek 1600 x 1600 metrelik ordugâha denk düşen 2 560 000 metrekare elde ederiz. Aynı şekilde Zrínyi, bir ordugâha 48 000 insandan daha çok sığmadığını yazar. Zrínyi tarafından temel olarak alınan orduda 30 000 piyade, 18 000 süvari olduğu için esas ordu sayılarının belirlenmesinde bunu da dikkate almaya değer⁴⁹. Bu şekilde Muhi'de ordugâh kuran süvari ordusuna aslında daha küçük bir sayı atfedilebilir.

⁴⁶ Kazılar sırasında ortaya çıkan çağdaş savaş malzemeleri ve mühimmat kalıntıları buna atıfta bulunabilir. *Éri Bálint*: age.

⁴⁷ *Razin*: A hadmüvészet története. Budapest, 1961. 2. k. s. 206; *Sir Charles Oman*: History of the Art of War in the Middle Ages. II. k. s. 326. Çarpışmanın ayrıntılarına değinmemesine rağmen muharebe sorunuyla *Font Mária* da ilgilenir: Ororszország, Ukrajna, Rusz. Pécs, 1995. s. 116-117.

⁴⁸ *Zrínyi Miklós*: Tábori kis tracta. Zrínyi Miklós hadtudományi munkai. Budapest, 1957. s. 127.

⁴⁹ Aynı yerde. s. 122.

Gerçekte hepsinin 20-25 000 kişi olması mümkündür. Muharebeye geri dönersek, 1600 metre genişlikteki bir ordugâha⁵⁰ etkili atış mesafesi (hedef alınmadan) 3-400 metre olan Tatarların okları acaba ne zarar vermiş olabilir? (Ordugâha mümkün olduğu kadar yaklaşamadıklarından uzaklığı buradan çıkarmak gerekir). Çok büyük bir zarar olduğu şüphelidir. Canlarının isteğine göre herkese ok atan, ordugâhın yanında birdenbire ortaya çıkan, ordugâh çevresinde hızla dönüp duran süvarilerinin kalabalıklığı, aynı zamanda yanan okların ardından alevlenen yangınlar da çaresizlik duygusunu arttırmıştı.

Eski ama geçerli olan taktik bir kez daha başarı getirmişti. Sonradan peşlerine düşen Tatarların acımasızca katlettiği birçok kişiyi batı tarafında gevşetilen çember⁵¹ kaçış için cezp etmişti. Sağ kalmak bir şanstı, eğer hayatta kalmışlarsa, ordugâhta gecenin uygun zamanını bekleyenler hayatta kalmıştır (“kaçma niyetinde olanlar için gece olduğu ve *Tatarlar da dinlenmeye çekildiği* zaman dahi açık bir yol yoktu. Gecenin karanlığında hangi yöne gitmeyi denedilerse, her yerde hâlâ nefes alıp veren veya yaralar içinde inleyen şanssızların bedenine takıldılar”)⁵². Unutmayalım, bu gece de aysız, karanlıktı.

Sonuç

Macar ordusu Muhi Muharebesi’nde çağın en iyi ordusuyla karşılaşmıştı. Macar askerlerinin yiğitliğinde bir sorun olmadığı gibi ordunun idaresinde de bir sorun yoktu. Muharebe sabahına kadar düşmanın ana kuvvetlerinin durumu hakkında kesin bilgiler elde edilememişti. Buna karşılık Tatar akıncıları sürekli olarak Macarların faaliyetlerini kontrol etmiş, hatta Batu şahsi olarak da mevzilerini gözlemlemişti. Peşte’ye gönderdiği öncü kuvvetlerin sahte geri çekilişini ve geçmiş günlerde sakin bir şekilde ordugâh kurabildiklerini, Macarların endişesiz bir halde olduğunu esaslı bir şekilde tecrübe etmişti. Takviye edilmiş ordugâh ve güçlkle yürünebilen arazinin verdiği sahte güven hissi onları aldatmıştı.

Macarların beklenmeyen duruşu ve ordugâh kuruşu Batu’nun planlarını alt üst etmişti, köprü üzerine kafa yormadıklarını ve muhafızları da sadece ordugâh çevresine koyduklarını görerek saldırı kararı almıştı. Gecenin karanlığı

⁵⁰ Benim tarafımdan yayınlamış olan ölçü ordugâhın en küçüğü dikkate alınarak yayımlanmıştır. Bak. Imre Okváth ayrıntılı olmayan hesaplamalarının temelinde 3 x 4 kilometrelik bir değer verir (Bak. *Imre Okváth*’ın Muhi hakkında el yazısı şeklindeki çalışması. s. 162).

⁵¹ Göçkenyan da Carpini’ye atıfta bulunarak Tatar taktığının bu şekildeki tipik gelişimini vurgular (*Göçkenjan*: age. s. 70).

⁵² *Spalatói*: age. TE s. 178.

başka türlü bir harekete imkân vermediğinden bütün ordunun Sajó köprüsünden karşıya geçmesi gerekiyordu. Şans yeniden Macarların lehineydi. Bir Rus esir onları saldırı konusunda uyarılmış, Kálmán karşıya geçişi önlemek için zamanında oraya varmıştı. Batu'nun planlarında yeniden değişiklik yapması gerekmişti. Kálmán'ın birliği muharebeye girebilecek öncü kuvvetlerin beklediğinden daha hızlıydı ve hızlı bir durum değerlendirmesinin hemen ardından Batu'nun merkez ordusu, karşısında hatırı sayılır kuvvetler bulmuştu. Macar ordusunun ordugâhtan tamamı çıkmadığı, sadece yaklaşık olarak ordunun yarısı çıktığı halde Batu, Sübötay'ı ordunun yarısıyla Irmağın aşığına gönderdiğinden kuvvet dengeleri eşitti. Denk asker sayısının yanında ağır süvarinin üstünlüğü de eşitti. Macar ordusunun tamamı dışarı çıktıkça, Tatar ordusunun parça parça dağılışı bir şans olabilirdi.

Sert mücadelede Batu, Bakatu isimli komutanını ve otuz zırhlı süvarisini kaybetmişti⁵³. Macarları hazırlıksız bir şekilde yakalamayı başaramamış, Sübötay gecikmiş ve ordu neredeyse geri çekiliyordu. Batu onları bizzat savaşa geri döndürmek zorunda kalmıştı (“onları öyle bir korku almıştı ki hepsi kaçma teşebbüsünde bulundular. Batu derhal kılıcını çekti ve gözlerini onlara dikerek şunu söyledi: Kaçmayın!”)⁵⁴. Bu sırada Sübötay yetişti ve Macar ordugâhını yarılamayacak bir şekilde kuşatmayı başardı. Muhtemelen kuşatmanın sahte yarılmasını ve kovalamayı organize eden Sübötay'di (“Daha sonradan Büyük Kurultay'da kısırak sütünden ve üzümünden yapılmış şarabı içtikleri sırada Batu, Kerel'e karşı yapılan sefer sırasındaki olaylar hakkında konuşurken şöyle demiştir: Her daim Sübötay'ın meziyetinden zafer kazandık!”)⁵⁵. O zamana kadar ki başarısızlıklar Batu'nun moralini o kadar bozmuştu ki kaçanları takip etmek bile istemiyordu, başarının gelişimi Sübötay'ın tek başına kati tutumuna

⁵³ Burada bahsedilen zırhlı süvarilerinden muhtemelen Cengiz Han tarafından kurulmuş gündüz muhafız savaşçıları anlamak gerekir. İçinden dördü muhafız birliği olan sekiz bin kişi organize ederek eskiden seksen kişilik olan birliği daha sonradan sekiz bin kişiye çıkarmışlardı. “Barış zamanında gündüz muhafız olmaları, savaşta ise önden yürümleri ve yiğit olmaları” görevleriydi. Cengiz'in ölümünden sonra birlik Ögedey'e miras kalmıştır (*Ligeti Lajos: A mongolok titkos története*. Budapest, 1962. s. 103). Savaş zamanında Batu aynı zamanda ordunun en yüksek savaş yeteneğine sahip birliği kabul edilen muhafız birliğine bin-iki bin kişi alabilirdi. İlk saflarda fethedilen topraklardan orduya alınanlar savaştığından zırhlı süvarilerin de savaşa katılması için çok kritik bir durumun gerçekleşmesi gerekiyordu. Bu şekilde görünüşte az sayıda olan otuz kişilik kayıpları, önde savaşan birliklerin ciddi bir yenilgi aldığı anlamına geliyordu. Batu'nun kaçanları kılıçla muharebeye geri döndürmesi gerektiğini yazan Carpini'nin fiilen bunu teyit ettiği görülür.

⁵⁴ *Johannes de Plano Carpini: Az általunk tatároknek nevezett mongolok históriája*. TE s. 236.

⁵⁵ *A Jüan-dinasztia története*. TE s. 83.

bağlıydı (Prensler karşıya geçerken düşmanın sayıca çok olduğunu ve Sübötay'ın geri çekilme emri vereceğini düşünüyorlardı. Sübötay şöyle seslendi: Prensleriniz geri çekilmek isterlerse geri çekilsinler! Ben Tuna ırmağına, Macsa [Peşte] şehrine varıncaya kadar geri çekilmiyorum”)⁵⁶.

Başarısız karşıya geçiş denemesinden sonra yine de saldırıya devam etmesi yönündeki Batu'nun kararı, Kral Béla'nın eline zafer için mücadele fırsatı vermişti. Keşif bilgileri ihtiyaca cevap verseydi, ele geçen fırsatın, Tatar ordusunun öğleden önceki dağılışının zamanında farkına varmış olması gerekirdi. Ordu *iyi bir komuta ile* zafer kazanabilirdi, böyle bir fırsat da ele geçiremezlerdi. Ordugâhta ortaya çıkan panik sadece yenilgiyi sonuca bağlamıştı.

⁵⁶ Aynı yer.